

MING DAVRI ROMANLARIDA LAVOZIM VA KASBGA OID LEKSIKANING SEMANTIK TAHLILI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2023-21-142-146>

Mustafayeva Samida

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Xitoy filologiyasi kafedrası v.b. dotsenti,
PhD.

e-mail: mustafaeva.samida@gmail.com

Annotatsiya. Ming davri romanlarida, xususan, “Shuyxu juan” romanida qahramonlar jamiyatda turli kasb va lavozimlarda faoliyat yuritib, mazkur turdagi leksemalar davr leksikasining muayyan qismi sifatida alohida tadqiqot ob’yekti bo’la oladi. Mazkur guruh leksika tahlili umuman, davr leksikasi haqida ma’lumot berishi bilan ahamiyatli. Mazkur maqola doirasida “Shuyxu juan” romanida kasb va lavozim otlarining leksik-semantik va shakllanishiga oid tahlillar amalga oshirilgan.

Kalit soʻzlar: “Shuyxu juan”, leksema, semantik xususiyat, hosil bo’lish yoʻllari, tashqi va ichki omillar.

SEMANTIC ANALYSIS OF THE LEXICON RELATING TO POSITION AND PROFESSION IN NOVELS OF THE DYNASTY OF MING

Annotation. In the novels of the Ming period, in particular, in the novel "Water Margin", the characters work in various professions and positions in society, and this type of lexemes can be a separate object of research as a specific part of the lexicon of the period. The lexical analysis of this group is important because it provides information about the lexicon of the period in general. Within the scope of this article, analyzes of the lexical-semantik and formation of profession and job nouns in the novel "Water Margin" were carried out.

Key words: "Water Margin", lexeme, semantic feature, ways of formation, external and internal factors.

Mansab, lavozim, kasb-korni ifodalovchi soʻzlar: “Shuyxu juan” asarida davrga xos lavozim, mansab va kasb-korni ifodalovchi otlar salmoqli oʻrin egallaydi, asar qahramonlari davlat va hukumatda eng yuqori lavozimlardan tortib jamiyatdagi eng quyi kasblarda faoliyat yuritadi. Masalan, romanning birinchi bobida yuzaga chiqadigan qahramon Xun Sin 太尉 ài wèi lavozimida boʻladi. 且说太尉洪信赍擎御中丹诏，一行人从上了路途，夜宿邮亭，朝行驿站，远程近接，渴饮饥餐，不止一日，来到江西信州。 Harbiy bosh qoʻmondon Xun Sin farmoni oliyni olgach, bir qancha odamlari bilan yoʻlga otlanibdi, tunni vaqtincha toʻxtash joylarida oʻtkazib,

sahar karvonsaroylardan yo'lga tushibdi, olis yo'llari yaqin bo'lib, tashnalikda suv, ochiqqanda taomlanib, bir kun ham to'xtamasdan Szyansining Sinchjouiga yetib kelishibdi. (Sh.X. 1- bob, -B. 6) 太尉 tài wèi – Xitoyning Sin va Xan sulolalari davrida davlat markaziy harbiy qo'shinining eng yuqori lavozimi bo'lib, davlat boshqaruvidagi uch asosiy amaldordan biri bo'lgan. Mazkur lavozim Yuan sulolasiga saqlangan va shu istiloh bilan yuritilgan¹. Yuqoridagi jumlada, tavsifiy bayon bo'lgani uchun avval shaxs egallagan lavozim, so'ng uning ismi sharifi keltirilgan. 齎擎 lí qíng yozma nutqqa xos leksika bo'lib, “eltmoq”, “yonida olib ketmoq (kelmoq)” ma'nolarini anglatadi. 御 yù shū imperator (umuman, monarx) yozgan xujjat, imperator xati ma'nolarini anglatadi, 丹诏 dān zhào bunda 诏 zhào imperator chiqargan xujjat, odatda qaror va farmonlarni anglatgan, 丹 ān asli qizil rangdagi meneralni anglatib, asosan dori tayyorlashda qo'llangan, qizil rangni ham anglatadi. Xalq so'zlashuv nutqida 朱砂 zhū shā deb yuritilgan. 丹诏 dān zhào imperator o'zi yozgan xat-xujjat, odatda qizil siyohda yozilgan². 一行人 yī xíng rén bu birikmada 行 xíng (yurmoq; odimlamoq) so'zi hisob so'zi sifatida qo'llangan, birikma bir guruh odamlar(i) ma'nosiga ega. Muallif tilida asar qahramonlari dialogidan farqli ravishda bir qancha yozma uslubga xos leksik birliklar qo'llangan. 齎擎 lí qíng, 丹诏 dān zhào, 饮 yǐn “ichmoq”, 餐 cān “tanovul qilmoq” kabi so'zlar shular jumlasidandir. Asarda qahramonlar tilida “yemoq” va “ichmoq” fe'llari ma'nosida asosan, 吃 chī so'zi qo'llangan. Masalan: 李小二入来问道: “要吃酒?” Li Syaoer ichkariga kirib kelib so'radi: “Sharob ichasizmi?” (Sh.X. 10- bob, -B. 134) Bu misolda “ichmoq” fe'li 吃 chī so'zi vositasida berilgan. Hozirgi xitoy tilida 吃 chī “yemoq” ma'nosida qo'llanadi. “Ichmoq” fe'li uchun 喝 hē leksemasi qo'llanadi, biroq, asarda mazkur leksema “baland ovozdada gapirmoq; olqishlamoq; ovoza qilmoq” kabi ma'nolarda qo'llangan. Masalan: 包节级正在亭心坐着看见, 便喝道: “这妇人是甚么人? 敢进牢里来送饭! 自古狱不通风” Ayni damda (qamoqxonona) ayvonida o'tirgan Ba Szie uni ko'rib baqridi: “Bu xotin kim? Qamoqxonaga ovqat olib kelishga qanday jur'at qildi?! Azaldan ma'lumku, qamoqxonaga hatto shamol ham kirishi mumkin emas”. (Sh.X. 49- bob, -B. 661)

包节级喝道: “休要教他入去! 你们自与他送进去便了” Bao Szie baqirib: “Uni ichkariga kiritma! O'zlaring olib borib beringlar tamom”- dedi. (Sh.X. 49- bob, -B. 661)

当下上至主持真人, 下及道童侍从, 前迎后引, 接至三清殿上, 请将诏书, 居中供养着。 Bu yerda bir qancha rohiblar, ibodatxona boshqaruvchilari, yosh rohiblar hamrohligida markaziy ibodatxonaga kelishdi, (Xun Sin)ga imperator farmonini qurbonlik keltirish uchun shu yerga qo'yishini so'radilar. (Sh.X. 1- bob, -B. 7) ushbu misolda 主持 hǔ chí, 真人 zhēn rén, 道童 dào tóng, 侍从 shì cóng kabi kasb yoki xizmat lavozimini anglatuvchi leksemalar qo'llangan. Bunda 主持 hǔ chí boshqarish, yo'naltirish ma'nolarini anglatish bilan bir qatorda kasb oti sifatida ibodatxona boshqaruvchisi

¹ <https://www.zdic.net>

² <https://www.zdic.net>

ma'nosiga ham ega³. 真人 *zhēnrén* ushbu leksema 真 haqiqiy + 人 *rén* komponentlari birikishidan hosil bo'lgan haqiqiy, tirk odam ma'nosini anglatadi. Biroq, qadimgi Xitoy jamiyatida Dao falsafasi bo'yicha koinot va insoniy hayotni to'liq anglagan, tom ma'noda uyg'oq inson; dao rohibi ma'nolarini anglatgan⁴. 道童 *dào tóng* leksemasida 道 *dào* “daosizm” ma'nosini, 童 *tóng* “bola”, “bolalik” ma'nolarini anglatib, birgalikda ibodatxonada quyi darajadagi rohiblar, yangi kelgan yoki yosh rohiblarni nomlaydi. 侍从 *shìcóng* ot turkumiga xos mazkur leksema imperator yoki saroy mulozimlarining o'ng-so'lida yurib, himoya qiladigan qo'riqchilarni atash uchun qo'llanadi⁵. Yuqorida keltirilgan lavozim nomi 太尉 “harbiy bosh qo'mondon” murojaatda ham o'zgarishsiz qo'llangan. Masalan: 真人 稟道: “太尉 这代祖师虽在山顶, 其实道行非常, 清高自在, 倦惹凡尘, 能驾雾兴云, 踪迹不定 未尝下山” Rohiblar dedi (ma'lumot berdi): Harbiy bosh qo'mondon, bizni bu ustozimiz (daosizm bo'yicha oliy maqomdagi rohib) tog' cho'qqisida bo'lsa ham, uning xislatlari boshqalarga o'xshamaydi, yuksak ma'rifatli, borliqdagi har qanday narsaga aylana oladi, tumanni boshqarishi, bulutlarni ustida yurishi mumkin, qaerdaligi noma'lum, tog'dan tushmagan. (Sh.X. 1- bob, -B. 7) Mazkur misolda 太尉 “harbiy bosh qo'mondon” leksemasi murojaat birligi sifatida qo'llangan. “..... 贫道等如常亦难得见, 怎生教人请得下来!”. Biz (bechora) rohiblar ham ular bilan ko'rishishga kamdan kam muvaffaq bo'lamiz, qanday qilib ularni chaqirib kelishimiz mumkin?! (Sh.X. 1- bob, -B. 7) 道 *dào* bu misolda “daosizm rohibi” ma'nosida, 贫 *pín* bechora, nochor ma'nolarini anglatuvchi ushbu so'z nuqtda 道 *dào* so'zi bilan birikib, o'zini atash uchun qo'llangan va kamtarlik hamda suhbatdoshga bo'lgan hurmatni aks ettirgan. 等 *děng* morfemasi hozirgi xitoy tilida “kutmoq”, “va boshqalar” kabi ma'nolarda qo'llanadi, biroq asarda ot va kishilik olmoshlarining ko'plik shaklini hosil qilgan. Shunda yuqoridagi misoldagi 贫道等 biz bechora dao rohiblari ma'nosini anglatgan. 董将士使个人将着书简, 引领高徒竟到学士府内. Dun Szyan shi o'z odamiga xatni tutqazib, Gao Syuni olimning uyiga kuzatib borishini buyurdi. (Sh.X. 2- bob, -B. 18) Asardan olingan mazkur parchada 将士 *jiàngshì* va 学士 *xuéshì* so'zlari lavozim va kasbni anglatib, bunda 将士 *jiàngshì* dastlab 将仕郎 *jiàngshì* tarzida shakllangan mansab nomi bo'lgan, keyinchalik hech bir mansabni egallamasa ham boy bo'lgan shaxslarni atash uchun qo'llangan⁶. 学士 *xuéshì* esa asarda olim ma'nosini anglatgan. 将仕郎 *jiàngshì* *láng* Suy sulolasi davrida joriy qilingan, Tan davriga keling 29 darajada bo'lgan, biroz quyi mansabni anglatgan. Sun davrida to'qqizinchi, Yuan davrida sakkizinchi, Min davrida to'qqizingchi darajadagi amaldorlarni nomlash uchun qo'llangan, ular odatda harbiy sud, yoki qo'shinning moliyaviy hisob ishlari bilan shug'ullangan⁷. Asarda uchragan yana bir lavozimni ifodalovchi leksema 殿帅 *diàn shuài* bo'lib, Sun

³ <https://www.zdic.net>

⁴ <https://www.zdic.net>

⁵ XHCD. -P. 1246.

⁶ 施耐庵. 水浒传. -北京: 人民文学出版社, 2005. 第 18 页.

⁷ <https://www.zdic.net>

sulolasi davrida joriy qilingan, imperatorning xos soqchilari boshlig'i, saroy mudofaasi uchun mas'ul bo'lgan shaxs⁸. Asarda: 后来没半年之间, 直抬举高球做到殿帅府太尉职事。Keyinchalik, yarim yil ham o'tmasdan Gao Syu saroy mudofaasi qo'shinlarining harbiy bosh qo'mondoni lavozimiga ko'tarildi. (Sh.X. 2- bob, -B. 21) 所有一应合属公史衙将, 都军禁军, 马步人等, 尽来参拜, 各呈手本, 开报花名。Barcha qo'l ostidagilar, amaldor va yozuvchilar, poytaxt himoyasi, imperatorning maxsus qo'shini boshliqlari, otliq, piyoda qo'shinlar qo'mondonlari barchasi qutlagani kelib, har biri ismlari va shaxsiy ma'lumotlari yozilgan qog'ozni tutqazishdi. (Sh.X. 2- bob, -B. 21) mazkur jumladan anglashiladiki, 殿帅diàn shuàining qo'l ostida poytaxt, imperatorning xavfsizligi uchun maxsus bo'linma, tarixiy qaydlarni olib boradigan kotiblar boshliqlari, piyoda va otliq qo'shinlarning qo'mondonlari faoliyat yuritgan. Yuqoridagi misolda 手本shǒu běn – amaldorning shaxsiy ma'lumotlari yozilgan xujjat (qog'oz), odatda yuqori turuvchi organ amaldori bilan tanishuvda taqdim etilgan⁹. 花名huā míng so'zining ma'nolarini quyidagicha keltiriladi: 1) qadimda shaxslarning qayd etilgan (ro'yxatga olingan) rasmiy ism-sharifi; yoki faoliyat yuritadigan idora, bo'linmada ro'yxatga olingan ismi sharifi, masalan: harbiylar ro'yxati; 2) ishratxonada ayollarning ishratxonadagi ismi; 3) gul nomi; 4) san'at sohasidagilarning taxallusi (haqiqiy ismi emas)¹⁰.

高殿帅一点过, 于内只欠一名八十万禁军教头王进 Xos soqchilar harbiy bosh qo'mondoni Gao birma-bir (kelganlarni ko'zdan) o'tkazib, ularning orasida faqat bir nafar amaldor, (ya'ni) sakkiz yuz ming askarlik maxsus qo'shin o'qituvchisi Van Szin yo'qligini (payqadi). (Sh.X. 2- bob, -B. 21) Yuqoridagi misolda 殿帅府太尉 diànshuài fu taiwei tarzida to'liq berilgan bo'lsa, ushbu misolda faqat殿帅diàn shuài tarzida berilgan. Mazkur misolda yana bir kasb termini 教头jiàotóu leksemasi ham qo'llangan bo'lib, xitoy tili izohli lug'atida bu so'zga quyidagi izohlar keltirilgan: Sun davrida harbiy qo'shin va bo'linmalarda harb san'ati (qilichbozlik, kurash va b.) dan saboq beruvchi shaxs, keyinchalik, har qanday sohaning sir-asrorini o'rgatadigan muallimni ham atash uchun qo'llangan. Hozirgi kunda ham sport sohasida murabbiyga nisbatan qo'llanadi¹¹. 当时王教头来到庄前, 敲门多时, 只见一个庄客出来. Ustoz Van qo'rg'onga yaqin kelib, darvozani bir necha bor taqillatgach, bir xizmatchi chiqib keldi. (Sh.X. 2- bob, -B. 21) Mazkur misolda 庄客huāng kè Tan davridan iste'molga kirgan mazkur leksema feodal jamiyatda yirik zamirdorlarning yerlarida yollanma ishlaydigan yoki uni ijaraga olib foydalanadigan ishchilarga nisbatan umumiy qo'llangan so'z¹². So'z komponentlariga izoh berilsa, 庄huāng bu yerda feodal jamiyatda badavlat odamlar yoki yuqori tabaqa vakillari egalik qilgan yer

⁸ <https://www.zdic.net>

⁹ 施耐庵. 水浒传. –北京: 人民文学出版社, 2005. 第 21 页.

¹⁰ [www. baidu.com](http://www.baidu.com).

¹¹ XHCD. –P. 691.

¹² <https://www.zdic.net>

ma'nosini anglatadi¹³. 客kè ieroglifi dastlab G'arbiy Jou sulolasiga oid metal buyumlardagi yozuvlarda aniqlangan bo'lib, doimiy emas, vaqtinchalik ma'nolarini anglatgan, uning tub ma'nosi 主zhǔ “doimiy, asosiy” ma'nolarini anglatuvchi so'zga zid qo'yilgan¹⁴. 客kè so'zining yana boshqa qator ma'nolari mavjud bo'lib, ularning aksari uning tub ma'nosidan kelib chiqadi. Ushbu ikki ieroglif asarda ham kasb yoki lavozim leksikasi hosil qilishda qo'shma so'zning komponenti sifatida antonimik munosabatdagi birliklar sifatida ko'rinadi. Masalan: 庄客道: “既是如此, 且等一等, 待我去问庄主太公, 肯时, 但歇不妨” Xizmatchi dedi: “Modomiki shunday ekan, men borib (yer egasi) xo'jayindan so'ray, ruxsat bersalar, kirib dam olishingiz mumkin”. (Sh.X. 2- bob, -B. 25) Bu misolda 庄客 yerda ishlovchi xizmatchi, yoki ijarachi manosini anglatga, 庄主 yer egasi, zodagonni ifodalaydi, so'zlar o'rtasidagi antonimik munosabat, ularning tarkibidagi ikkinchi komponent 客kè va 主zhǔ o'rtasidagi zid ma'no hisobiga yuzaga chiqqan. 庄主 so'zidan keyin qo'llangan 太公leksemasiga quyidagicha izoh beriladi: 1) otani atash, murojaat so'z; 2) boboni atash uchun qo'llanuvchi so'z; 3) yoshi ulug' insonga nisbatan murojaat so'z (hurmat ma'nosida); 4) o'tgan ajdodlarni atashda qo'llanadi¹⁵. 太公àigōng leksemasi komponentlar ma'nosiga qaralsa, 太ài ieroglifi 大dà ieroglifidan shakl o'zgartirish, o'zlashtirish natijasida hosil bo'lgan va “katta, ulug'” ma'nolari unda saqlangan, 公gōng erkak, asosan, katta yoshdagi erkak kishini anglatgan. Ikki komponentning birikishi bu o'rinda yoshi ulug' erkak kishiga nisbatan hurmat ma'nosida atash, murojaat qilish uchun qo'llanadigan so'zni shakllantirgan.

Ayrim hollarda uyushma, tashkilot nomi kasbni anglatuvchi leksema sifatida qo'llangan. Masalan: 俺道是甚么高殿帅, 却原来正是东京帮闲的圆社高二。 Qaysi harbiy bosh qo'mondon Gao ekan debman, u o'sha Sharqiy poytaxtdagi bekorchi to'purar Gao Er ekanda. (Sh.X. 2- bob, -B. 22) Bu o'rinda 圆社yuán shè Sun davrida to'p uynaydiganlar jamoasi; jamoadagi o'yinchi “Shuyxu juan” asarida ilk qo'llanishi kuzatiladi¹⁶. Yuqoridagi jumlada esa ayni jamoadagi to'purar o'yinchini ifodalagan.

ADABIYOTLAR:

1. www.zdic.net
2. 现代汉语词典 (XDHC). –北京: 商务印书馆, 2005. Xiandai hanyu cidian.-Beijing: Shangwu yinshuguan, 2005. –P. 1246.
3. 施耐庵.水浒传. –北京: 人民文学出版社, 2005. Shi Nai'an. Shuihu zhuan.-Beijing: Renmin wenxue chubanshe, 2005. 第 18 页.
4. www.baidu.com.

¹³ <https://www.baidu.com>

¹⁴ <https://www.baidu.com>

¹⁵ <https://www.baidu.com>

¹⁶ <https://baike.baidu.com>